

Šípková, Milena

K některým starobylým typům infinitivních konstrukcí

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1994, vol. 43, iss. A42, pp. [43]-52

ISBN 80-210-0931-4

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101507>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MILENA ŠÍPKOVÁ

K NĚKTERÝM STAROBYLÝM TYPŮM INFINITIVNÍCH KONSTRUKCÍ

1. F. Trávníček (1956) dokládá ze staré češtiny jako starobylý infinitivní útvar typu *jakož jest ječný chléb tvrd jísti* a jeho různé varianty, rozlišené v autorově materiálovém uspořádání hlavně podle toho, na jakém slovním druhu je infinitiv závislý: *kuroptva jest snadna jéti*; *čistota jest všem liba slyšeti*; *mé tělo bylo jest hrozno hleděti*; *dadie mu sedliště býti*; *kto má uši slyšeti, slyš*; *trój je čas jésti a píti*; *kápichu pole pútníkóm hřésti*; *dali mu vodu píti*; *jechu se hradu staviti* aj. K těmto typům a podtypům připojuje i modální (dativní) konstrukce s významem nutnosti, povinnosti a možnosti.

Trávníčkovi jde při analýze naznačených infinitivních konstrukcí v podstatě o dvě věci: (a) dokázat – v polemice s J. Gebauerem – příslovečný původ infinitivu; (b) prokázat jeho postupnou (vývojovou) verbalizaci a substantivizaci.

1.1. Podle J. Gebauera (1929) je infinitiv svým původem dějové ženské (i-kmenové) substantivum ustrnulé v podobě genitivu, dativu nebo lokálu. Podle Trávníčka je infinitiv od původu slovesné adverbium s významem zřetelovým nebo účelovým. Zdá se nám, že tento „spor“ o původ infinitivu je nedorozumění, vyplývající jen z různých přístupů k témuž jevu: Gebauer vychází z morfologické (slovnědruhové) povahy infinitivu, kdežto Trávníček v analyzovaných typech z jeho (primární) adverbialní funkce. To jsou ovšem hlediska nejen rozdílná, ale často i příčinně nespojitelná. Trávníček uvažuje asi tak, jako kdybychom řekli, že ve větě *Naoko se tvářil přátelsky* je výraz *naoko* svým „původem“ příslovce, protože plní příslovečnou funkci.

1.2. Trávníčkovo úsilí dokázat na hojných zřetelových a účelových funkcích infinitivu jeho adverbialní původ je však velkým přínosem pro odhalení a interpretaci mnoha infinitivních konstrukcí a pro pochopení jejich vývojových proměn syntaktických a sémantických. Patří sem tedy i jeho výklady o postupné verbalizaci infinitivu, projevující se např. nahrazováním původního nominativu akuzativem v typu *kuroptva jest snadna jéti* > (*koroptvu*

je snadné chytit). Patří sem však také jeho výklady typu *kípichu pole pútnikóm hřesti* (viz 4.) a zejména výklady typů *jechu se hradu staviti; nedostává se tomu mlýnu mlíti pšenice*, v nichž dnes chápeme substantiva *hradu*, *pšenice* jako předmět k infinitivu, ačkoli původně jsou závislá na přísudku, jak o tom podle autora svědčí jejich genitivní forma. Na tu upozorňuje také Chloupek (1971) v nářečním dokladu *bál se téj roděni velikéj viživovat*. Stejným způsobem vykládá však Trávníček i konstrukce s akuzativem typu *dali mu vodu píti*. Podle něho v nich substantivum *vodu* záviselo původně nikoli na infinitivu, nýbrž na přísudku a infinitiv tu měl význam příslovečného určení účelu „na pítí“, „k pítí“, „aby pil“

1.3. Všechny Trávníčkovy výklady o zřetelových a účelových funkcích infinitivu – bez ohledu na jeho skutečný morfologický (slovnědruhový) původ – jsou důležité nejen pro pochopení historických vývojových tendencí infinitivních konstrukcí ve spisovném jazyce, ale i (včetně dokumentace) závažným pozadím, na němž mohou také dialektologové poměrně spolehlivě zkoumat míru jejich dochování a změn v daných nářečních oblastech, popřípadě jejich přesahy směrem horizontálním (regionálním) i vertikálním (stratifikačním), a to až k současnému spisovnému jazyku.

1.4. Trávníčkův výklad konstrukcí s infinitivem, jejich geneze a historického vývoje, má přes to, že bývá někdy označován za „zkratkovitý“ nebo příliš „zjednodušující“, nespornou výhodou v tom, že je z hlediska funkčně–systémového j e d n o t n ý: představuje ucelenou teoretickou interpretační základnu.

Její oprávněnost a důsaznost podporují do jisté míry i tato fakta:

(a) Mnohé Trávníčkovy staročeské typy s infinitivem zřetelovým nebo účelovým jsou dosud živě dochovány v dialektech, zvl. moravských; těžko je můžeme vykládat jako inovace nebo jako přejetí z jiných jazyků.

(b) O adverbialní funkci infinitivu v nich svědčí (nepřímo) jeho časté (běžné), ba skoro noremní postavení na konci výpovědi, nejednou po krátké pauze. Upozorňují na to jak J. Balhar (1974), tak J. Chloupek (1971) a V. Michálková (1971). J. Chloupek k tomu říká: „Tak ve východomoravských nářečích, z hlediska vývoje národního jazyka okrajových, je postavení infinitivu dosti neklamným svědectvím jeho původní příslovečné funkce zřetelové nebo účelové. Infinitiv proto stává pravidlem nikoli hned za určitým slovesem (na rozdíl od postavení infinitivu v dnešní spisovné češtině), ale za prvním rozvíjejícím členem určitého slovesa, často na konci výpovědi.“ Trávníček sice nezodpovídá prvotnost adverbialních funkcí infinitivu jeho koncovým postavením, třebaže ve většině jeho příkladů infinitiv na konci věty stojí, nicméně lze z některých jeho formulací nepřímo soudit, že koncové/nekoncové postavení infinitivu bylo i pro Trávníčka signálem přehodnocování jeho starobylejší příslovečné platnosti. Tak k rozboru typu *nedostává se tomu mlýnu mlíti pšenice* (viz 1.2.) dodává: „Postavení subst. *pšenice* za infinitivem ukazuje, že se toto subst. časem chápalo za předmět infinitivu.“ Vcelku však je možné soudit, a to i na základě jeho slovosledných poznámek k jiným typům syntaktických spojení a konstrukcí, zvl. atributivních,

že koncové postavení infinitivu chápe především jako „ústrojně pokračování vývoje předpísemného“, tedy – řečeno jinak – jako přetrvávání aditivního principu, typického dosud pro výstavbu projevů mluvených. Zcela však změnu v postavení infinitivu (*Dali mu vodu píti x Dali mu píti vodu*) jako jeden z možných ukazatelů (projevů) sémantického a syntaktického vývoje infinitivu vyloučit nemůžeme.

(c) Pro Trávničkovo tvrzení o původnosti příslovečné funkce infinitivu svědčí i to, že J. Porák (1967), který se vývojem infinitivních vět, zvl. ovšem modálních, zabýval velmi důkladně, a to i po stránce materiálové, nenašel ve starém jazyce, tj. v jazyce do poloviny 15. století, spolehlivé doklady odpovídající dnešnímu užívání infinitivu ve funkci optativní, ale ani imperativní: „...novočeské infinitivní věty rozkazovací (např. „Mlčet!“) nemají ve staré češtině přímou obdobu.“ Lze to vysvětlit tím, že k takovému užívání mohlo dojít až po – řečeno Trávničkovou terminologií – „substantivizaci a verbalizaci infinitivu“, a že tedy dnešní optativní, imperativní, ale i hodnotící (*Nestarat se o děti!*) užití infinitivu je asi lépe chápat jako novodobější jev: jako tzv. nominalizace (kondenzace) vedlejších vět.

(d) Nechceme tvrdit, že Trávničkovo teoretické a metodologické východisko interpretace starobylych infinitivních konstrukcí a jejich vývoje je bezproblémové, že nepředurčuje (nedeterminuje) v některých konkrétních případech (typech) apriorní interpretace, někdy sporné, nejisté, ba možná i chybné. Snažíme se na to – v rámci našeho tématu – upozornit.

2. Pro tento příspěvek jsme si z Trávničkových (ale už i Gebauerových) staročeských infinitivních konstrukcí vybrali typ *jakož jest ječný chléb tvrd jísti*, jeho různé modifikáty a konstrukce s nimi příbuzné. Snažíme se odpovědět na tyto otázky: (a) zda se dochoval v středomoravských (hanáckých) nářečích; (b) v jakých variantách se dochoval; (c) jakou pozici (centrální – periferní) zaujímá v dnešním syntaktickém systému hanáckých nářečí; (d) jaké je jeho další teritoriální rozšíření; (e) jaký je jeho vztah k současnému spisovnému jazyku. Rádi bychom však dopředu upozornili na to, že ne na všechny tyto otázky jsme schopni v dané fázi výzkumu dát úplnou, vyčerpávající odpověď: mnohé může být (materiálově) jen naznačeno, nebo dokonce jen hypoteticky, tj. jako perspektivní výzkumný postulát, formulováno. Stranou musíme ponechat širší porovnávací aspekt, přesahující rámec národního jazyka. Materiálovým a výkladovým jádrem je naše kandidátská práce *Syntax hanáckých nářečí* (1987).

2.1. Živě, a to nejen u nejstarší generace, je v hanáckých nářečích dochovaný typ s infinitivem závislým na a d j e k t i v u. Jde o typ, v němž agens děje označeného infinitivem je totožný se subjektem predikátu. (Uvádíme příklady z různých, i okrajových oblastí hanáckého teritoria, a proto je také různý i jejich přepis): *deť te sež jož velká s panenková si hrát; on je lakomé neco tem d'eckám kópit'; bila sem slabá aji ten chleba si sama ukrojit'; je to ješče moc horki jest aj.*

Hranici tohoto sponově–adjektivního typu nemůžeme zatím bezpečně určit ani vzhledem k ostatním moravským nářečím, neboť v dosavadních nářečních syntaktických monografiích nemáme dost spolehlivých dokladů, ani vzhledem k českým nářečím v užším smyslu. Je možné, a to zejména na základě variantních podob tohoto typu (viz 2.2.), jen předpokládat, že je na Moravě jevem obecně rozšířeným (dochovaným). Nasvědčuje tomu i Chloupkův doklad na infinitiv zřetelový *venku na tom sňehu bilo velice mizerné ležat*. Avšak potvrdit nebo popřít tuto domněnku bude možné až na základě nového teritoriálního výzkumu zaměřeného speciálně na jevy syntaktické povahy, zvláště pak na konstrukce z hlediska historie národního jazyka starobylé.

V současném spisovném jazyce se tento typ v uvedené podobě dochoval jen po ajektivech v širokém smyslu modálních nebo hodnotících. Původní nominativ (stč. *těžeks mi nésti*) tu však má už podobu akuzativu (viz 1.2.): *Toho kluka je těžké (snadné, hrozné...) vychovávat / Je hrozné (těžké...) toho kluka vychovávat*. Jednoznačné doklady však uvádí ještě J. Malovaný (1900), např. *moje koňe só dobry tahnót; ten je chetré zmokna utycť*.

V našem nářečí jsou sice dosud možné i konstrukce s *n o m i n a t i v e m*, avšak adjektivum v nich má podobu neutra (predikativa): *ten kluk je těžko vopatrovat*. Tu tedy už jde o konstrukci heteroagentní (viz 4.).

2.2. Dosti hojně, ale už převážně jen u starší generace se dochovala varianta bez přísudkového adjektiva: *vona nřgdá nebela f polo d'elat; vona je jenom tak klepe d'elat; stařeček bele jenom tak s flentó chodit; Mařena jož něni sama si hokled'it* aj. Charakteristická, ale nikoli nezbytná jsou pro ně adverbia typu *jenom, už jenom, ještě...*

Trávníček doklady tohoto typu neuvádí. To ovšem nemusí znamenat, že tyto varianty v stč. nežily. Naše doklady nasvědčují spíše opaku, a dávají tak podnět diachronii k dalšímu zkoumání. Jde o podnět o to závažnější, že tento typ dokládá jak Balhar (*ja sem enem sejdžec, spać, trochu pochodzić a už zas poklimbać; či (=ti) su dobre se mječ a nřdz nerobić*), tak Michálková (*tá je tag leda pantem mlet'*).

Z á p a d n í hranice tohoto typu zůstává zatím nezřetelná. V dané podobě jde o typ neživý také v současném spisovném jazyce (viz 4.).

2.2.1. K typu 2.2. lze volněji přiřadit i modální konstrukce s významem nutnosti, povinnosti, náležitosti. Jsou v hanáckých nářečích dosud běžné, a to nejen u mluvčích nejstarší generace: *to náčeňi je homeť!* (=je třeba, má se umýt); *a pag bela ješče ta lóka sict; a jetelena bela chestat; nezapomeň, že só kvitka zalivat; sečka bela řezat a chlab nřgde* aj.

Důrazně upozorňujeme na to, že jde o modální typ s *n o m i n a t i v e m* substantiva, tedy o typ podmětový. Vedle něho se vyskytuje i typ s *a k u z a t i v e m* substantiva, tedy bezpodmětý: *belo ješče sečko řezat a chlab nřgde*. Tu vystupuje do popředí otázka, která z obou variant je vývojově prvočetnější.

V duchu Trávníčkovy koncepce by bylo třeba považovat za prvotní konstrukci s *n o m i n a t i v e m*. Ta je však podle J. Poráka sekundární: „Lokálně asi dosti

omezená (především na moravské území) je z m ě n a (prolož. námi) konstrukce bez dativu subjektového a s vyjádřeným a k u z a t i v n í m (prolož. námi) předmětem infinitivu v konstrukci dvojčlennou, a to změnou akuzativního předmětu v nominativ: *ešče je umévat' okna* > *ešče só okna umévat'*.“ Autor se tu dovolává Malovaného. Zajímavá je z obecně dialektologického pohledu jeho poznámka: „Z Moravy asi konstrukce [rozumí se nominativní] přesahuje do části jižních Čech...“, neboť takové „přesahy“ zjišťujeme i v oblasti lexika. Za jistý nedostatek Porákových argumentů považujeme to, že ignoruje postavení infinitivu. Závěrem k těmto výkladům připojuje Porák závažné provokativní konstatování: „Předpoklad o původnosti nominativních konstrukcí není ve staré češtině doložen materiálem.“ Opírá se přitom i o nářeční doklady jemu tehdy dostupné (Bartoš, Malovaný, Kellner, Svěrák, Lamprecht, Zubatý aj.): cituje totiž vesměs konstrukce akuzativní, tedy typu *ešče je umyt' podlahu* (Kellner).

Zdá se tedy – na základě Porákových zjištění a výkladů – jako by pro interpretaci nutnostních a náležitostních infinitivních konstrukcí ryze modálních Trávníčkovy teoretické východisko neplatilo: to totiž presuponuje primárnost konstrukce s nominativem (*je ješče sečka řezat*) a sekundárnost spojení s akuzativem (*je ješče sečko řezat*).

Situaci navíc komplikuje ještě další námi zachycený typ, a to *belo ješče sečka řezat a chlab nigde*; odpovídá systémově Chloupkem zdůrazněným východomoravským konstrukcím typu *tam bylo baráky; kúpilo sa pecen chleba režného*. Máme tak v hanáckých nářečích v podstatě tři varianty: *belo ješče sečka řezat a chlab nigde* // *bela ješče sečka řezat a chlab nigde* // *belo ješče sečka řezat a chlab nigde*.

Při absenci spolehlivých staročeských dokladů na modální konstrukce s nominativem je tedy třeba vážně se zamyslet nad o b e c n o u platností Trávníčkových východisek, podrobit je nové materiálové prověrce, a to jak historické, tak dialektologické. Na druhé straně však sama absence je d n o z n a ě n ý c h stč. dokladů s nominativem Trávníčkovu koncepci nevyvrací, jen ji zpochybňuje; naopak ji na druhé straně podporuje doklady s modálními adjektivy typu *těžeks mi nésti*.

2.2.2. Výklad geneze a vývoje modálních konstrukcí nadto komplikují i modální typy m o ž n o s t n í. V hanáckých nářečích existují jak v podobě akuzativní (*je slešet mozeko*), tak nominativní (*je slešet mozeka*); *vocat' ta kaplečka / to kaplečko něni videt*.

Je těžké říci, která varianta v hanáčtině převažuje. – Podle J. Poráka je konstrukce s nominativem vývojově sekundární: vznikla prý později pod vlivem dvojčlenných vět jako větného typu základního a rozšířila se prý spíše (převážně) v českých nářečích v užším smyslu, méně už na Moravě; tedy naopak, než je tomu (podle Poráka) u konstrukcí nutnostních. Příčiny těchto protikladných procesů autor nevysvětluje. Nehledíc na toto pochybné konstatování (srov. naše doklady), vzniká i tu otázka o p r v o t n o s t i. F. Kopečný (1962) hodnotí nominativní variantu jako nespisovnou (lidovou, nářeční). Bylo by možné z toho

tedy usuzovat na to, že jde o nářeční inovaci. Jako nespisovnou (nesprávnou) ji hodnotí už také J. Gebauer – V. Ertl (1914⁵), ale naopak s tím, že je historicky původní (*hora jest viděti*): „Velmi záhy však vazba podmětná vyšla z užívání a v jazyce nynějším pokládá se právem za chybu, jsouc novodobým napodobením vazeb nečeských.“

Vznikají tak při analýze nářečních modálních infinitivních konstrukcí tři základní, dosud neuspokojivě zodpovězené otázky: (1) Jsou původnější konstrukce s nominativem nebo s akuzativem (*sečka bela řezat a chlab ňigde // sečko belo řezat a chlab ňigde; je slešet mozeka / mozeko*); (2) Která z nich je tedy variantou hodnotitelnou jako v podstatě teritoriální inovace; (3) Proč u nutnostních typů proběhl vývoj (podle Poráka) od původně akuzativních konstrukcí k nominativním převážně na Moravě, kdežto u typů možnostních naopak převážně v Čechách (a odtud i v jazyce literárním). Odpověď na tyto otázky vyžaduje jak důkladnějšího zkoumání historického a široce srovnávacího, tak dialektologického.

3. Poměrně časté jsou dosud v hanáckých nářečích konstrukce s infinitivem závislým na substantivu: *to bel chlap skale lámat; já još so mrzák te šňure plis; nebel tade jož ňigdo zvoňit, tak fčel zvoňijó na eletriko; – von nemňel pořádního koňa klade táhat; nemáme jož japka dál to prase krmit; te ješče nemáš selo takovi deske zvihat aj.*

Tento typ je zachován i v jiných moravských nářečích. Z Balharovy práce uvádíme např. *to je taška nakupovač; každý mjel trupku jeden na druhého trubič*. Z Chloupkových dokladů na infinitivní konstrukce by sem patřily věty *kolig je tam tej řepy kopat?*; *mňeli na viučováni učitelku francuski viučovat ti dčka*. O velké starobylosti tohoto typu svědčí zejména jeho doklad *zešly by sa tu rúry dat*, v němž substantivum *rúry* je nominativ, a Chloupek to oprávněně náležitě zdůrazňuje.

V závislosti na kontextu nabývá infinitiv v těchto případech někdy až funkce účinkové. Na to upozorňuje Balhar v souvislosti s interpretací dokladů typu *to vam byl chlap, tak se s každým zervač*. (Vrátíme se k tomuto postřehu v 4.).

Západní hranici dochování této konstrukce nejsme zatím schopni bezpečně stanovit: je to úkol dalšího výzkumu, speciálně zaměřeného na syntaktické konstrukce.

Ve spisovném jazyce se náš typ dochoval jen tehdy, je-li infinitiv závislý na abstraktních substantivech v širokém smyslu modálních (*potřeba, nutnost, chuť, vůle, rozkaz, čas...pracovat*) nebo hodnotících (*hrůza, škoda, chyba, blbost...ted' odcházet*); viz M. Grepl – P. Karlík (1989²). V těchto případech se shoduje nářeční stav se stavem spisovným: *už nemňel vodvaho dál jet; de' belo / bela radost' na to hleďet aj*. Srov. i doklady z prací Balharových (*ňemam chuč se hadač*), Chloupkových (*do kostela je radozd it*) a Micháلكové (*je možnozď vyďelat' si a kipit' si*).

3.2. Syntakticky totožný, ale sémanticky přece jen poněkud odlišný jev představují konstrukce typu *má přece dečka vo řu se starat; kópila sem kóseg vepřovího hopict; přenesla mñe sokňo spravit; nemám kvashice bochte pict aj.*

Jde o konstrukce, v nichž má infinitiv – z hlediska Trávničkových interpretací – funkci účelovou. Jsme patrně oprávněni tvrdit, že v současném spisovném jazyce už nežijí: účelový infinitiv se spisovně dochoval v konstrukcích po slovesech pohybu, tedy v podstatě jako náhrada za někdejší supinum: *Přišla jsem vás potěšit* apod. M. Grepl – P. Karlík (1989²) sice upozorňují na to, že infinitivizace účelových vět je možná i po jiných slovesech, jestliže v hlavní větě signalizujeme „účelovost“ výzvy typu *za účelem, s cílem (Prodáváme dřevo, abychom získali devizy > Prodávám dřevo s cílem získat devizy)*, ale tu jde zřejmě o jev vývojově pozdější.

Přijmeme-li Trávničkovu interpretační východisko, můžeme říci, že ve větě typu *Přinesla mi sukni spravit*, tedy ve větě s koncovým postavením infinitivu, je vlastně dochován starobylý typ s účelovým infinitivem, tj. typ původně znamenající „přinesla mi sukni na spravení“. Dnes chápeme substantivum *sukni* jako akuzativní předmět k infinitivu.

3.3. Velmi pozoruhodný je nářeční typ, příbuzný typu 3.2., v němž má infinitiv podle kontextu význam v širokém smyslu „kauzální“, přesněji řečeno *motivační*, tj. v němž je v rámci široce pojímaných příčinně–následkových vztahů infinitiv konkrétně funkčně interpretovatelný jen v daném kontextu (včetně lexikálního obsazení), a to jako příčina, důvod, podmínka, účinek, následek...: *že te svjed nemrzél senka leťet; de' si sedňi chvílko tem nohám votpočnót; dostala bez na prcino te kvitka trhat; de' ho leskňi to kočko furt trápit; bela bez blbá tam choďit aj.*

Podstatné pro tento podtyp je to, že infinitiv je tu závislý na slovesech (predikátorech) nejrůznějšího významu.

Tyto konstrukce nejsou v uvedené „čisté“ podobě u Trávnička doloženy a interpretovány. Doloženy jednoznačně nejsou ani v historické syntaxi Gebauerově. Zdá se nám však nesporné, že funkčně patří do okruhu typů zde probíraných. Otázka jejich původnosti / nepůvodnosti, ale i teritoriálního rozšíření (dochování) je proto zatím neřešitelná. Upozornit můžeme v této souvislosti na Chloupkův doklad *já sebú mosim praščit vidíchat sa*. Ten jen zvyrazňuje potřebu badatelsky se na tento typ perspektivně zaměřit.

4. Speciální pozornosti zasluhují konečně také konstrukce, v nichž konatel (agens) děje označeného infinitivem není totožný se subjektem (většinou sponově–jmenného) predikátu: *ta sokňa je ješče pjekná na hadre jo rostrhat; ta pšeňica je jož zralá posict; Mařena je još jenom do trohle jo položet aj. Lze sem přiřadit i „jednočlenný“ typ ešče je mokro vorat.*

Doklady tohoto typu uvádí hojně jak Trávniček, tak Gebauer (*což je ta cesta tvrda orat*). Patří sem vlastně i naše úvodní konstrukce *jakož jest ječný chléb tvrd jěsti*.

Podstatné pro tyto konstrukce je to, že infinitiv v nich má smysl (význam) pasivní. Toho si byl vědom jak Gebauer, tak Trávníček. Podle něho má i v konstrukčních typech *kúpichu pole pútnikóm hřesti a uđelala stodoly chovati oleji a vínu* pasivní platnost. Trávníček to vysvětluje tak, „že rozlišování slovesného rodu není podstatná prvotní vlastnost infinitivu, neboť při svém původním úkonu příslovečném infinitiv slovesný rod nerozlišoval“. Bylo by ovšem třeba pak vysvětlit (sice ojedinelý) Porákův doklad z *Dalimila*: „*ciesari, nebo tobě tuto jest zabitu bítí, nebo mě ubezpečiti, abych já mohl z města vynlti*“, ale i doklady J. Zubatého (1922) typu „*když bieše Jéžišěvi jatu býti...*“. Lze to snad vysvětlit tím, že doklady jsou citovány až z rukopisů z druhé pol. 15. století.

Přijmeme-li Trávníčkův (ale i Gebauerův) názor, že infinitiv původně slovesný rod nerozlišoval, tedy že dnešní rozdíl mezi aktivním (*chválit*) a pasivním (*chválen / chválenu býti*) infinitivem je vývojově pozdější, pak by to mohlo být jedno ze systémových vysvětlení toho, proč se konstrukce typu *ta sokňa je ješče pjekná na hadre (jo) rostrhat* ve spisovném jazyce neudržely, přesněji řečeno musely ve fázi, než se vytvořil pasivní infinitiv, zaniknout, ale i to, proč se naopak dochovaly právě v dialektech.

5. Z našich dokladů a výkladů bylo by možné udělat jednoduchý závěr, že se v dialektech, zvl. moravských, dochovaly (i v syntaxi) jevy (konstrukce) historicky starobylé. Takové tvrzení by zásadně nebylo v rozporu se skutečností. V (moravských) dialektech přežívají i jiné starobylé syntaktické konstrukce: *na tim nidz nehošetřel* (= na tom se nic neušetřilo); *za d'ed'inú mu utrhlo nohy; vzala si ho vdofca* aj. Je však třeba znovu si položit na závěr otázku o vztahu nářečních konstrukcí typu (1) *deť te sež jož velká s panenková si hrát* (konstrukce tautoagentní) a typu (2) *ta sokňa je ješče pjekná na hadre (jo) rostrhat* (konstrukce heteroagentní, přesněji řečeno s „pasivním“ infinitivem) k spisovnému jazyku, tj. ptát se, zda tyto konstrukce s k u t e č n ě ve spisovném jazyce nežijí.

Pravda je, že nežijí v té syntaktické podobě jako v nářečí. Avšak vsuneme-li do nich odkazovací (kataforické) výrazy typu *na to* a změníme-li slovosled, rázem jsme na pochybách, zda nejde o konstrukci spisovně možnou (přijatelnou, noremní): *Vždyť ty jsi už velká [na to] hrát si s panenkou; Marie je ještě mladá [na to] dělat předsedkyni*. Rozdíl by pak byl jenom v užití / neuzití odkazovacího výrazu, eventuálně ve slovosledu. Avšak v této souvislosti je třeba důrazně upozornit na to, že v nářečních, ale vůbec i v obecně mluvených projevech se kataforických výrazů běžně neuzívá: je to jeden z typických, zatím však nezdůrazněných, nevyzvednutých rysů výstavby mluvených projevů; srov. *přeměšlim [o tom], co hovařer; trápil se [tím], že se vo něho nigdo nepostará; nedbala [na to], že bude jedná take stará* aj.

Kromě toho je třeba vzít v úvahu i případy typu *On je už dost starý na to ty děti pohlídat*. Infinitiv tu má význam účinkový (viz 3.). Chápe se jako nevětná varianta tzv. vedlejších vět účinkově-(srovnávacích); viz H. Běličová (1979) a F. Daneš (1985): *je příliš starý na to, (než) aby dělal předsedu //...d'ělat předsedu*. Autoři se ovšem infinitivní variantou tohoto

souvětného typu podrobněji nezabývají, jen Daneš na ni lctmo – bez hlubšího rozboru a charakteristiky – upozorňuje. V této souvislosti je také třeba upozornit na závažnou roli v umístění intonačního centra: *On je už dost starý na to, aby ty děti pohlídal /...ty děti pohlídat x On je už dost starý na to, aby ty děti pohlídal /...ty děti pohlídat.*

Jiný problém je u typu (2). Ten skutečně v dané podobě ve spisovném jazyce už nežije, a to ani v případě, že bychom v něm doplnili kataforické výrazy. Je tomu tak proto, že infinitiv je tu smyslem pasivní (viz 4.), a že by tedy náležitá spisovná podoba tohoto typu musela spisovně znít takto: *ta sukně je ještě pěkná (na to) být roztrhána na hadry.* Takové konstrukty jsou sice teoreticky možné (*On je ještě mladý na to být poslán do penze*), ale znějí knižně, uměle.

LITERATURA

- BALHAR, J.: Skladba lašských nářečí. Praha 1974.
 BARTOŠ, F.: Dialektologie moravská II. Brno 1895.
 BĚLIČOVÁ-KŘÍŽKOVÁ, H.: K systému příčinných vztahů mezivětných a členských. ČR 24, s. 97–113.
 DANEŠ, F.: Věta a text. Praha 1985.
 GEBAUER, J.: Historická mluvnice jazyka českého IV. Skladba. Praha 1929.
 GEBAUER, J. – ERTL, V.: Česká mluvnice pro školy střední a ústavy učitelské II, Skladba, 1914³
 GREPL, M. – KARLÍK, P.: Skladba spisovné češtiny. Praha 1989².
 CHLOUPEK, J.: Aspekty dialektu. Brno 1971.
 CHLOUPEK, J.: Infinitiv příslovcený ve východomoravských nářečích. In: Rodné zemi. Brno 1958, s. 273–295.
 KELLNER, A.: Štramberské nářečí. Brno 1939.
 KOPEČNÝ, F.: Nářečí Určic a okolí. Praha 1957.
 LAMPRECHT, A.: Štředoopavské nářečí. Praha 1958.
 LAMPRECHT, A. – ŠLOSAR, D. – BAUER, J.: Historická mluvnice češtiny. Praha 1986.
 MALOVANÝ, J.: Skladba nářečí císařovského. Časopis matice moravské 23, 1899, 24, 1900.
 MICHÁLKOVÁ, V.: Studie o východomoravské nářeční větě. Praha 1971.
 PORÁK, J.: Vývoj infinitivních vět v češtině. Praha 1967.
 SVĚRÁK, F.: Boskovické nářečí. Brno 1941.
 ŠIPKOVÁ, M.: Syntax hanáckých nářečí (ruk. kand. práce). Brno 1987.
 ŠIPKOVÁ, M.: K jednomu typu infinitivní nominalizace obsahových vět v středomoravských dialektech. SPFFBU, A 41, 1993, s. 71–73.
 TRÁVNÍČEK, F.: Historická mluvnice česká 3. Skladba. Praha 1958.
 ZUBATÝ, J.: Musiti. NŘ 6, 1922, s. 1–9.

ON SOME OLD TYPES OF INFINITIVE CONSTRUCTIONS

In this paper the author tries to explain the structural conditions why some historically old sentence constructions with infinitive have been preserved in dialectal syntactic systems and why they have disappeared in the literary system. At the same time she suggests open questions both for diachrony and for synchronic dialectology. From the theoretical and

methodological point of view her paper is the evidence of fruitfulness of the application of the structural (structuralistic) point of view also for the research of the past stages of the language development, especially when explaining the reasons of changes in language.